

**חינוך והוראה
בתכנית היל"ה**

**לקראת
אקולטורציה
הומנית**

יורם הרפז ופיני טל

דבר מנהל האגף

תכנית היל"ה מאופיינת לאורך כל שנותיה בחשיבה דינמית ויצירתית בנוגע לזהותה הייחודית ולתפיסות הלמידה וההוראה שלה.

מהות העבודה החינוכית עם מתבגרים בסיכון מצריכה חשיבה משתנה ומתפתחת, השואלת שאלות לצורך הבהרת מטרות התכנית, שיטות העבודה שלה והערכים המנחים אותה.

חשיבה מסוג זה יצרה לא אחת ראייה ביקורתית על הקיים, שממנה צמחו הכרעות משמעותיות להמשך הדרך – הכרעות המשמרות הצלחות בקידום תלמידים שנשרו ממסגרות החינוך הפורמלי ומשכללות אותן.

פיתוח שרות מקצועי וחדשני מבוסס על פיתוח המקצועיות של הצוות – על הקניית כלים וטיפול מצפן שבאמצעותו הצוות יוכל לכוון את המטרות, להחליט על סדרי העדיפות הרצויים ולעצב את התכנית לשנים הבאות.

העמקת התשתית הרעיונית של התכנית נעשית בחשיבה שיתופית, המערבת אנשי מטה ואנשי שדה העוסקים במלאכה יום יום במטרה להסכים על חזון ולבנות שפה משותפת. תהליך עומק זה מונע בידי הכוונה לקבל החלטות באשר למיקוד הערכים והדגשים במרחב החינוכי טיפולי שבו פועלת התכנית.

מטרת תכנית היל"ה היא הפיכתו של מהלך הניתוק והנשירה של המתבגרים למהלך שבו הם מרגישים שייכים, רצויים, חווים הצלחות ובונים את זהותם האישית. מטרה זו נובעת מראיית האדם השלם על כישוריו ושאפיותיו.

בניית תפיסה חינוכית כוללת ומותאמת לשאיפות האישיות של המתבגרים הלומדים בתכנית, הליווי הצמוד לאורך האתגרים האישיים של כל אחד ואחת מהתלמידים בתכנית – כל אלה חייבו בניית תיאוריה פדגוגית חדשנית השמה במרכזה התנסות פעילה בתרבות והבנה של התכנים הנלמדים. שילובם של שני הדגשים הללו – התנסות בתרבות והבנה של התכנים הנלמדים – מקנה לכל המתחנכים בתכנית זכות ואפשרות לחיים משמעותיים; זכות ואפשרות בעלי חשיבות מיוחדת לנוער בסיכון.

לחזון זה מתלווה פרקטיקה מותאמת, המשפיעה על מכלול הפעולות החינוכיות-טיפוליות בקדום נוער, הן בבניית דרכי הלמידה ותכנית הלמידה ועד למבנה היחידות, הכשרת הצוות ותפיסת העבודה של חינוך-טיפול בכל יחידה ויחידה.

זו הזדמנות להודות לכל מי שטרח במשך חודשים רבים על בניית החזון והנגזרות המעשיות שלו, ובעיקר לקבוצת העבודה שהונחתה בידי פרופ' יורם הרפז. הקבוצה למדה, חקרה וקיבלה החלטה ערכית במהותה בנוגע לזהותה החינוכית של התכנית. החלטה זו תשפיע על כל אחד מהמתבגרים המתחנכים בתכנית ועל החברה בכללה.

שלכם,

ד"ר סער הראל

מנהל אגף א', חינוך לילדים ונוער בסיכון

המנהל הפדגוגי, משרד החינוך

דבר מנכ"ל הרשת

מטרת החינוך במוסדות החינוך ברשת עתיד, וביניהם תכנית היל"ה, היא להצמיח בני אדם נבונים וטובים. נבונים: משכילים, שקולים, סקרנים, מבינים את ההקשר; טובים: מתחשבים, נדיבים, מעורבים, פועלים לקידום הטוב הכללי. ומכאן שתפקידנו הוא לחנך את הצעירים המגיעים אלינו להיות אנשים נבונים וטובים – לטובתם הם ולטובת החברה.

תכנית היל"ה יצאה למסע שורשי, עמוק ואמיץ בו היא ביקשה לבחון ולהבין את הזהות החינוכית-פדגוגית שלה, להטיל ספק בקיים ובמוכר ולהכריע לטובת תפיסת עולם המשקפת את ערכי החברה בה אנו מבקשים לחיות. זאת, מתוך האחריות שלנו לפרטים ולקבוצות בחברה שהתכנית מבקשת להצמיח ובכך מבקשים אנו להצמיח את החברה כולה. **פערים חברתיים נשענים במידה רבה על פערים בתודעה בכלל ופערים בתודעה התרבותית בפרט** (הכלכלנים יגדירו זאת כ"פערי מידע"). מצב לפיו מערכות חינוך חושפות קבוצות מסוימות לעושר תרבותי, בעוד אחרות "זוכות" לדלות תרבותית, יוצר הסללה של דפוסי החשיבה (mindset) ומנבא עבורנו את הפערים העתידיים בין חלקי החברה..

שאלת מקומו של הפרט בחברה היא סוגיה תרבותית, וכך ראוי שנתייחס אליה. מכאן, אני מברך את הכרעתם של אנשי תכנית היל"ה לטובת "אקולטורציה הומנית". הכרעה המשקפת את האמונה בבני נוער הנתונים בסיכון. אמונה כי תלמידים

אלו ראויים וצריכים לחוות תרבות וליצור תרבות מצד אחד ומצד שני, ברמה הקוגניטיבית, ראוי כי תלמידים אלו יבינו, לא רק יזכרו וישננו את חומר הלימוד אלא יבינו רעיונות גדולים שבאמצעותם העולם יהפוך עבורם לבהיר ונשלט. שכן, חינוך להבנה זו דרך חיים שמצמיחה את הפרט לחשיבה עצמאית, ביקורתית ויצירתית. כאן ניצב עבורנו אנשי החינוך אתגר גדול – לייצר אצל תלמידינו את ההבנה שההבנה עצמה עפ"י רב, חשובה לא פחות מהתוצאה.

המסע אליו יצאה תכנית היל"ה איננו תכנית עבודה שנתית וחד פעמית, מסע זה הוא תהליך ארוך טווח שיידע עליות ומורדות, מסע שיש לתרגמו מחזון למציאות, מתפיסת עולם תיאורטית לפרקטיקה פדגוגית. זהו מסע שמעניק חשיבות **לתהליך** וממקד את העשייה החינוכית **בדרך** שבה צועד התלמיד כשהמטרה – "דמות הבוגר הרצוי" – משמשת כמגדלור.

אני מאמין שהחזון המעשי המנוסח ב"מניפסט" זה מחזק מקצועית את כל מחנכי ומתחנכי תכנית היל"ה.

יישר כוח!

שלכם,

עמיעד גורביץ'

מנכ"ל רשת עתיד

מחשבים מסלול מחדש

שנתיים האחרונות מקשבת תכנית היל"ה מסלול
חינוך מחדש. מורים ומחנכים בתכנית שואלים
בהתכנסויות שונות מהו היעד העיקרי של התכנית

ב

ומהו המסלול הטוב ביותר להגיע אליו. שאלה יסודית זו
מפגישה אותם עם עובדה יסודית, שאותה חשפו והבהירו צבי
לם והוגי חינוך אחרים: **לחינוך אין מטרת-על אחת, אלא שלוש
מטרות-על שונות**; אין חינוך אחד, אלא שלושה "חינוכים" שונים
– וצריך לבחור באחד מהם!

מטרות-העל של החינוך מוכתבות בידי "שלושת אדוני החינוך":
החברה, התרבות והיחיד. החברה מכתובה חינוך הנקרא
סוציאליזציה; התרבות מכתובה חינוך הנקרא **אקולטורציה**;
והיחיד מכתוב חינוך הנקרא **אינדיבידואציה**. לכל חינוך יש
מטרה ואמצעים הנובעים ממנה (בחינוך יש קשר פנימי בין
אמצעים למטרה, מטרה מסוימת מחייבת אמצעים מסוימים).
המהלך הראשון והחשוב ביותר של מתכנני מסגרת חינוכית
כלשהי הוא להגדיר את מטרת-העל שלה ולהפיק ממנה
אמצעים מתאימים – אמצעים המשקפים את המטרה.

מטרת החינוך כסוציאליזציה היא להקנות לתלמידים ידע,
מיומנויות והרגלים שיועילו להם להשתלב בחברה, ולהכשירם
לתפקידים חברתיים (אזרח, עובד, הורה וכדומה) ומקצועיים
(רופא, מהנדס, מכונאי וכדומה). מטרה זו נותנת לאמצעי
החינוך – תכנית הלימודים, דפוס ההוראה, שיטת הערכה,
המבנה הארגוני, האקלים, הסביבה הפיזית ועוד – תוכן מסוים.

**חינוך והוראה
בתכנית היל"ה**

**לקראת
אקולטורציה
הומנית**

למשל: במוקד תכנית הלימודים של החינוך כסוציאליזציה נמצא ידע מועיל; במוקד ההוראה של חינוך זה נמצאים הדגמה ותרגול; ובמוקד ההערכה שלו נמצאת הפגנת ידע ומיומנויות.

מטרת החינוך כאקולטורציה היא להשפיע על אישיותם של התלמידים, על תכונות האופי ודפוסי החשיבה שלהם, ברוח האמיתות והערכים של התרבות, ולתת לחייהם משמעות עמוקה, החורגת מהנדרש להצלחה חברתית וכלכלית (שלה דואג החינוך הקודם). מטרה זו נותנת לאמצעי החינוך תוכן מסוים: במוקד תכנית הלימודים נמצאים רעיונות גדולים; במוקד ההוראה נמצא "פיתוי" לרעיונות גדולים; ובמוקד ההערכה נמצאות הפנמה והבנה.

מטרת החינוך כאינדיבידואציה היא לאפשר לכל תלמיד לממש את עצמו, ולסייע לו למצוא ולהמציא את "המקום הנכון" – המקום שבו כישרון מתחבר לתשוקה. מטרה זו נותנת לאמצעי החינוך תוכן מסוים: במוקד תכנית הלימודים נמצאים תכנים שהתלמיד בוחר בהם; במוקד ההוראה נמצאת הנחייה; במוקד ההערכה נמצא עניינו של התלמיד.

אין אפוא חינוך אחד, אלא שלושה: חינוך כחברות (סוציאליזציה), חינוך כתרבות (אקולטורציה) וחינוך כייחוד (אינדיבידואציה); **ושלושת ה"חינוכים" האלה סותרים זה את זה** – לא מבחינה מושגית אלא מבחינה מעשית: חינוך אחד מנטרל את השפעתו של החינוך האחר. לכן אין ברירה – צריך לבחור בחינוך אחד ולתת לו עדיפות. מתכנניה של מסגרת חינוכית חייבים לקבל **"הכרעה טרגית"**: ללכת עם חינוך אחד

צעירים המכונים
"נוער בסיכון"
מיועדים באופן
מידי לחינוך
כסוציאליזציה,
למרות שנשרו ממנו

ולוותר על היתרונות של שני ה"חינוכים" האחרים. הפיתוי הוא ליישם את שלושת ה"חינוכים" במסגרת חינוכית אחת, אך – וזוהי נקודה שקשה להשלים אתה – מסגרת חינוך יעילה נצמדת לחינוך אחד. אי אפשר לנווט באמצעות מערכת GPS או בלעדיה לשלושה יעדים בעת ובעונה אחת.

"ההכרעה הטרגית"

משך כמה חודשים בשנת תשע"ה, 2015, התכנסה אחת לשבועיים בבית ברל קבוצה של שלושים אנשי חינוך והשכלה מתכנית היל"ה כדי לעסוק בשאלת היסוד: **מהי מטרת התכנית ומהם האמצעים הנגזרים ממנה**. לאחר שהמושגים סוציאליזציה, אקולטורציה ואינדיבידואציה הופנמו, הסכימו המשתתפים שהאידאולוגיה הפדגוגית הדומיננטית בתכנית היל"ה היא סוציאליזציה: מטרתה העיקרית של התכנית היא להקנות לנערים תעודת בגרות או תעודת 12 שנות לימוד לצורך השתלבות בחברה. עד להיכרות עם שתי האידאולוגיות הפדגוגיות האחרות, אידאולוגיית הסוציאליזציה הייתה "המובן מאליו" של תכנית היל"ה, ורוב המאמץ הושקע בייעול האמצעים להשגת התעודות המבוקשות. עתה הופיעו שתי אפשרויות חינוכיות נוספות וצריך היה לבחור באחת מתוך השלוש. לאחר דיונים ממושכים ומחלוקות ערות בחר רוב המשתתפים ב"קבוצת בית ברל" באקולטורציה והוסיף לה "הומנית".

כאשר "קבוצת בית ברל" שאלה את עצמה מיהו הבוגר הרצוי שלה (במקום מיהו התלמיד המצוי שלה) היא גילתה שחינוך כאקולטורציה מהדהד ביתר דיוק ועצמה את התשוקה הפדגוגית שלה

מדוע אקולטורציה? חינוך כסוציאליזציה שולט ברוב בתי הספר משום ש-(1) בתי הספר הם מוסדות המתוכננים לסוציאליזציה, ו-(2) השכבות בחברה שמעמדן מעורער רוצות לצייד את ילדיהן בכלים שיסייעו להם במלחמת הקיום שהחברה תכפה עליהם. האליטות, המשוחררות מאילוצי מלחמת הקיום, מעניקות לילדיהן חינוך כאקולטורציה (בתי ספר למדעים ולאמנויות) או חינוך כאינדיבידואציה (בתי ספר דמוקרטיים). אך החינוך שהאליטות נותנות לילדיהן לא רק מעשיר ומפתח את אישיותם, אלא גם מכין אותם טוב יותר לחברה של המאה ה-21. המאה ה-21 זקוקה לסוציאליזציה אחרת מזו שבית הספר מספק. יותר ויותר מדינאי חינוך, הוגי חינוך והדיוטות שואלים האם בית הספר מכין כראוי את תלמידיו לכלכלת הידע, לחברה האזרחית ולמשטר הדמוקרטי של ימינו.

צעירים המכונים "נוער בסיכון" מיועדים באופן מידי לחינוך כסוציאליזציה, למרות שנשרו ממנו ולמרות שאינו יעיל. את הצידוק לכך מספקת הפרדיגמה הרפואית המוחלת על "נוער בסיכון": הנוער מאובחן (רוב הספרות המקצועית על "נוער בסיכון" עוסקת באבחון; אבחון הוא אחד הכלים שבאמצעותם המעמדות החזקים ממדרים ומפלים את המעמדות החלשים) כ"נוער בסיכון", ועל בסיס האבחון מוצע טיפול: חינוך כסוציאליזציה. בעוד השיח החינוכי שעוסק ב"נוער בסיכון" מתחיל באבחון של התלמיד המצוי, השיח החינוכי שעוסק ב"נוער נורמטיבי" (הנורמטיביות נקבעת בעיקר על ידי נוכחות סדירה בבית הספר) מתחיל בדימוי של התלמיד הרצוי או

הבוגר הרצוי. "החינוך הנורמטיבי" משדר ציפיות גבוהות – כל תלמיד מצוי יכול להיות בוגר רצוי; החינוך לנוער בסיכון משדר ציפיות נמוכות – כל תלמיד יכול, אולי, להגיע לרמת תפקוד בסיסית בחברה.

הפרדיגמה הרפואית – מאבחון לטיפול – המוחלת על "נוער בסיכון" לוקה מבחינה לוגית ומבחינה אתית. מבחינה לוגית לא ניתן להפיק מתיאור של התלמידים המצויים דימוי של הבוגר הרצוי, כשם שלא ניתן להפיק ערכים מעובדות ואת הראוי מן המצוי. אלה שמפיקים לכאורה חינוך כסוציאליזציה מאבחון של "נוער בסיכון", מצוידים מראש ב"טיפול" הזה, כלומר – בדעה קדומה לפיה עם "נוער בסיכון" אי אפשר לעשות יותר מחברות בסיסי. הפרדיגמה הרפואית גם אינה אתית משום שעם "נוער בסיכון" אפשר לעשות יותר – את מה שאפשר לעשות עם "נוער נורמטיבי", ובמקרה של תכנית היל"ה – אולי אף יותר, בגלל התנאים שהתכנית מציעה.

כאשר "קבוצת בית ברל" שאלה את עצמה מיהו הבוגר הרצוי שלה (במקום מיהו התלמיד המצוי שלה) היא גילתה שחינוך כאקולטורציה מהדהד ביתר דיוק ועצמה את התשוקה הפדגוגית שלה. היא בחרה באקולטורציה מהטעמים הבאים:

1. מטרת החינוך של האקולטורציה – אדם חושב, סקרן, בעל זיקה לעולמות תוכן עשירים; אדם בעל רגישות מוסרית ומחויבות לטוב הכללי; אדם שחייו עתירי תוכן ומשמעות – היא מטרה חינוכית יותר, מטרה שכדאי להשקיע בה, מטרה שנותנת משמעות עמוקה יותר לעבודת המחנכים. 2. "על הדרך", חינוך כאקולטורציה לוכד גם את מטרת החינוך כסוציאליזציה – הוא

הפרדיגמה
הרפואית - מאבחון
לטיפול - המוחלת
על "נוער בסיכון"
לוקה מבחינה לוגית
ומבחינה אתית

אקולטורציה הומנית

א די בבחירת אוריינטציה פדגוגית כללית – סוציאליזציה, אקולטורציה או אינדיבידואציה; יש לתת לה תוכן ספציפי המתאים לרעיונות של מחנכי ומורי תכנית היל"ה ולמאפייני הלומדים בה. לאקולטורציה בגרסת תכנית היל"ה יש שני מוקדים עיקריים – **התנסות בתרבות וחינוך להבנה**. המוקד הראשון הוא בעיקרו חוויה אמנותית, והשני הוא בעיקרו חוויה שכלית. שני המוקדים קשורים, שניהם נגזרים ממטרת התכנית או מדמות הבוגר הרצוי שלה ("אדם חושב, סקרן, בעל זיקה לעולמות תוכן עשירים; אדם בעל רגישות מוסרית ומחויבות לטוב הכללי; אדם שחייו עתירי תוכן ומשמעות").

התנסות בתרבות: מטרת המוקד הזה היא לזמן לנערים הזדמנויות לחוות אמנות וליצור אמנות. הנערים יחוו אמנות בלימודים בתכנית וב"סל תרבות" שיכלול ביקורים בתיאטרון, במוזיאונים, במופעי מוזיקה, מפגשים עם אמנים ועוד. הנערים יחוו תרבות גם, ובעיקר, כיוצרי תרבות. ייעשה מאמץ לאפשר לכל מרכז היל"ה שירצה בכך לכונן עצמו כמרכז המתמחה באמנות מסוימת – כמרכז קולנוע, תיאטרון, מוזיקה, ציור, צילום, כתיבה ועוד. פסטיבלי אמנויות של מרכזי היל"ה בכל ענפי האמנות בכל הארץ הם אפשרות סבירה בהחלט.

חינוך להבנה: מטרת ההוראה של תכנית היל"ה כתכנית בעלת אוריינטציה אקולטוריסטית-הומנית היא הבנה; לא זכירה

יכול להביא להישגים לימודיים טובים יותר ולתעודות טובות יותר. 3. חינוך כאינדיבידואציה אינו מציאותי, וספק אם רצוי, בהקשר שבו תכנית היל"ה פועלת.

מדוע "הומני"? לחינוך כאקולטורציה ישנם מופעים רבים, לא כולם רצויים. למשל, הוא יכול להתרכז בהנחלה של "תרבות גבוהה" לצורך סטטוס או ריבוד חברתי. אנשי החינוך של תכנית היל"ה ביקשו לתת לחינוך כאקולטורציה משמעות הומנית. אחד הנוסחים שהוצע היה: "חינוך כאקולטורציה הומנית הוא התנסות בתרבות התורמת להתפתחותם השכלית, הרגשית והמוסרית של הנערים, ומוסיפה לחייהם משמעויות ואפשרויות".

ועוד: כפי שציינו, מאבחון של "נוער בסיכון", או כל נוער אחר, לא ניתן להפיק חינוך כזה או אחר; עקרונית, אפשר ליישם כמעט על כל נוער כל חינוך – סוציאליזציה, אקולטורציה או אינדיבידואציה; אך לאחר שנבחר חינוך כלשהו, יש להתאים אותו לאוכלוסיית התלמידים שאליה הוא מיועד. חינוך כאקולטורציה חייב להתאים עצמו ל"נוער בסיכון" ולהתחשב ב"פרופיל" המיוחד שלו, בהתנסויות וברצונות המיוחדים שלו (בהקשר זה האבחון של "נוער בסיכון" יכול לסייע). לשם כך עליו להיות הומני – להתייחס בתבונה וברגישות לכל נער ונערה הלומדים בתכנית. בנקודה זו יש לגייס את כל החכמה שהצטברה בתחום "חינוך טיפול". התייחסות נבונה ורגישה לכל תלמיד היא גם שאיפתם של בתי הספר "הרגילים"; בתכנית היל"ה אפשר לממש אותה!

לאקולטורציה בגרסת
תכנית היל"ה יש
שני מוקדים עיקריים
- התנסות בתרבות
ו- חינוך להבנה

לשם בחינה אלא הבנה לשם הבנה – המגדילה גם את הסיכוי להצליח בבחינות.

מהי הבנה? **הבנה היא יכולת לחשוב עם ידע**; חשיבה עם ידע באה לידי ביטוי ב**ביצועי הבנה** – למשל, לבטא ידע במלים משלך, להמציא דוגמה, לבצע השוואה, לשאול שאלה, לבקר ידע, ליצור ידע ועוד.

מה ראוי להבין? ראוי להבין **רעיונות גדולים**. רעיונות גדולים הם רעיונות עתירי מובן (מסבירים הרבה תופעות ומושגים), עתירי נוכחות (יש הזדמנויות רבות ליישם אותם), עתירי ערכים (מעצבים עמדות), עתירי מעשים (משפיעים על מעשינו בחיי היומיום). מורה טוב מארגן את התכנים שהוא מלמד ברעיונות גדולים (והשיעורים הופכים גם למעניינים יותר).

כיצד מלמדים להבנה? מלמדים להבנה בעזרת **מסגרת של חינוך להבנה**, הכוללת הגדרה של רעיונות גדולים והכוונה לביצועי הבנה.

הבנה כרוכה בחדוות הבנה – מה שהיה מעורפל ומאיים הופך לבהיר ונשלט. מי שמבין רוצה להבין יותר. מי שמבין יותר נעשה נבון יותר (וגם מצליח יותר בבחינות). לחדוות ההבנה – תחושה של שליטה בתכנים הנלמדים ובאמצעותם בעולם – יש חשיבות רגשית רבה ל"נוער בסיכון".

חינוך כאקולטורציה
חייב להתאים
עצמו ל"נוער
בסיכון" ולהתחשב
ב"פרופיל" המיוחד
שלו, בהתנסויות
וברצונות המיוחדים
שלו. לשם כך עליו
להיות הומני

ה אתגר של תכנית היל"ה הוא למצוא ולהמציא תיאוריה פדגוגית-דידקטית המתאימה לנוער בסיכון שאינה מחולצת מתוך תיאור של מאפייניו, אלא מתוך מטרת חינוך מנומקת, מוסכמת ומלהיבה, וליישם מטרה זו על הנערים תוך התחשבות בכישוריהם, בנטייתיהם וברצונותיהם. תכנית היל"ה התחילה להתמודד עם אתגר זה והדרך עוד ארוכה. בהבדל מניווט בעזרת Waze, אין בחינוך "הגעת ליעד!" – הדרך היא אין-סופית; בדומה לניווט בעזרת Waze, גם בחינוך יש הרבה "מפגעים לצד הדרך", אך אם יש יעד יש מסלול אפשר להתגבר עליהם ולהצליח.

אקולטורציה
הומנית

פדגוגיה לנוער
בסיכון של

התנסות
בתרבות

חינוך
להבנה